

Družbeni pravobranilec Slovenije, pomemben ustvarjalec arhivskega gradiva

JELKA MELIK

Družbeni pravobranilec Republike Slovenije je samostojen državni organ, ki opravlja določene funkcije v zvezi z varstvom družbene lastnine in varstvom pravic delavcev. Njegovo delovanje in prenehanje ureja Zakon o družbenem pravobranilcu Republike Slovenije¹. Zakon določa, da družbeni pravobranilec opravlja svojo nalogo na celotnem območju države in ima najmanj deset namestnikov ter sedež v Ljubljani.² Družbeni pravobranilec Republike Slovenije ima šest namestnikov, in sicer 2 namestnika na sedežu in 4 zunaj le-tega (Novo mesto, Koper, Postojna, Radlje ob Dravi).

Družbeni pravobranilec ni nov organ, čeprav ga pod tem imenom prejšnja državna ureditev ni poznala. Nadaljuje in končuje delo, ki ga je v sedemdesetih letih začel družbeni pravobranilec samoupravljanja³ in nadaljeval v letu 1994⁴ ustanovljeni družbeni pravobranilec Republike Slovenije. Je organ prehodne narave. Družbeni pravobranilec samoupravljanja je bil organ družbene skupnosti, uveden z ustavo leta 1974 z namenom varovanja samoupravnih pravic in družbene lastnine. Organizacijo in delovno področje na novo ustanovljenega organa sta urejala zvezni in republiški zakon iz leta 1975.⁵ V Sloveniji je delovalo več družbenih pravobranilcev samoupravljanja, in sicer družbeni pravobranilec samoupravljanja SR Slovenije ter več družbenih pravobranilcev samoupravljanja za območje ene ali več občin. Družbeni pravobranilci samoupravljanja iz vse republike so se, zaradi poenotenja njihovega delovanja, sestajali tudi in skupnih sejah ter sprejemali za vse obvezujoče sklepe in stališča. Vsak na svojem področju so opravljali naloge varstva samoupravnih pravic in družbene lastnine z proučevanjem in analiziranjem stanja. V primeru kršitev so ukrepali s pobudami, predlogi in opozorili pri kršiteljih ter nazadnje tudi z vlaganjem pravnih sredstev. Republiški družbeni pravobranilec samoupravljanja pa je spremljal stanje in pojave varovanja samoupravnih pravic in družbene lastnine na območju celotne republike in tudi neposredno ukrepal ter vlagal pravna sredstva, kadar je ocenil, da je primer širšega pomena. Dolžan je bil tudi spremljati delo nižjih

družbenih pravobranilcev samoupravljanja in v nekaterih primerih tudi prevzeti njihove primere.⁶

Pisarniško poslovanje v tem organu je sprva določalo navodilo o organizaciji in vodenju pisarniškega poslovanja iz leta 1978, kasneje pa navodilo o organizaciji in načinu pisarniškega poslovanja iz leta 1986. Dokumentarno gradivo družbenih pravobranilcev samoupravljanja od tega datuma dalje sestavljajo predvsem te vrste: spis (vsak napisan sestavek, s katerim se začne, dopolni, spremeni, prekine ali konča uradno delo, kot na primer zahteva, predlog, brzojavka), uradni zaznamek (napisan sestavek, ki vsebuje ime in priimek stranke, dela in naloge, ki jih opravlja, naziv organizacije združenega dela, kratko vsebino navedb in dokazov ter ukrep ali pojasnilo družbenega pravobranilca samoupravljanja), priloga (napisan sestavek ali predmet, ki je priložen spisu kot pojasnilo ali kot dokaz vsebine spisa), zadeva (zbir spisov in prilog, ki se nanašajo na isti ali podoben pojav in se vpišejo v vpisnik pod isto številko ter vložijo v isti ovitek). S tem navodilom so bili v poslovanje družbenega pravobranilca samoupravljanja uvedeni vpisniki. Prvi in glavni je bil vpisnik zadev, ki se je označeval s kratico VZ. Vanj naj bi se vpisovale pismene vloge, ki so bile v zvezi z izvajanjem osnovne funkcije družbenega pravobranilca samoupravljanja kot na primer: predlogi, pobude, zahtevki, mnenja in vloge, s katerimi družbeni pravobranilec samoupravljanja zahteva obvestilo, poročilo, samoupravne splošne akte in podobno. Drugi je bil vpisnik uradnih zaznamkov (VUZ), namenjen vpisovanju vseh uradnih zaznamkov, ki so jih družbeni pravobranilci sestavili v primerih, ko so se subjekti ustno obračali nanje in ni bila potrebna njihova nadaljnja dejavnost (ustna informacija, nasvet ipd). Tretji pa je bil splošni vpisnik, označen s kratico SV in določen za vpisovanje vlog, ki so bile naslovljene na družbene pravobranilce samoupravljanja, se niso nanašale na varstvo samoupravljanja in družbene lastnine, kot na primer razno delegatsko gradivo, računovodske zadeve.

Zakon o družbenem pravobranilcu Republike Slovenije iz leta 1994 je razveljavil Zakon o družbenem pravobranilcu samoupravljanja iz leta

¹ Uradni list RS, št. 69/95.

² Zakon o družbenem pravobranilcu, člen 2.

³ Uradni list SRS, št. 21/75, 31/84 in Uradni list RS, št. 8/90.

⁴ Uradni list RS, št. 71/94 in 20/95.

⁵ Uradni list SFRJ, št. 36/75 in Uradni list SRS, št. 21/75.

⁶ Več o tem glej Jelka Melik, Dokumentarno gradivo družbenih pravobranilcev samoupravljanja in njegova valorizacija, Arhivi XII/1989, str. 22.

1975.⁷ Določil je, da je družbeni pravobranilec Republike Slovenije samostojni organ, ki opravlja vse naloge in pooblastila, ki jih je do tedaj imel družbeni pravobranilec samoupravljanja.⁸ Novi organ naj bi opravljal svojo funkcijo na celotnem območju nove države, in sicer z vsaj desetimi namestniki. Določeno je bilo, da ima sedež v Ljubljani.⁹ Družbenega pravobranilca in njegove namestnike je po novih določilih imenoval in razreševal Državni zbor Republike Slovenije in sicer na predlog Komisije Državnega zbora Republike Slovenije za volitve, imenovanja in administrativne zadeve po opravljenem javnem razpisu za nedoločen čas.¹⁰ Družbeni pravobranilec in njegovi namestniki so bili za svoje delo odgovorni Državnemu zboru in dolžni o svojem delu najmanj enkrat na leto poročati Državnemu zboru (kolikor ni šlo za izredne primere, ko so bila potrebna posebna poročila).¹¹ Za Družbenega pravobranilca in njegove namestnike je zakon zahteval poleg splošnih pogojev, kot so državljanstvo Republike Slovenije, poslovna in zdravstvena sposobnost, aktivno obvladanje slovenskega jezika in nekaznovanost, še starost trideset let, diplomu pravne fakultete in opravljen pravniški državni izpit ter pet let delovnih izkušenj s področja varstva družbene lastnine in pravic delavcev iz delovnih razmerij. Akt o notranji organizaciji in sistematizaciji delovnih mest je določil Družbeni pravobranilec v soglasju s Komisijo Državnega zbora Republike Slovenije za volitve, imenovanja in administrativne zadeve.¹² Kakšno je bilo delovno področje novega organa? Družbeni pravobranilec je, na svojo pobudo ali na predlog organov, fizičnih in pravnih oseb, začel postopek za varstvo družbene lastnine in pravic delavcev, pri čemer je s svojimi pobudami in mnenji preprečeval kršitev pravic delavcev in oškodovanje družbene lastnine, z zahtevami in tožbami pa zahteval odpravo kršitev pravic oziroma odpravo oškodovanja družbene lastnine.¹³ Dolžan je bil podati ovadbo pristojnemu državnemu tožilcu zaradi uvedbe postopka zoper odgovorno osebo, če je menil, da je bilo z oškodovanjem družbene lastnine ali s kršitvijo pravic delavcev storjeno kaznivo dejanje.¹⁴ Kadar je menil, da je potrebno, je lahko zahteval, da se skliče seja organa upravljanja gospodarske družbe oziroma druge pravne osebe.¹⁵ Zakon nosi datum 3. november 1994. Po letu dni, natančneje 15. novembra 1995 smo dobili nov zakon o družbenem pravobranilcu, ki ima tudi

enako ime. Nekaj določb je ostalo enakih, nekaj je bilo dopoljenih oziroma spremenjenih. Največ sprememb prinaša 1. člen. Novi Družbeni pravobranilec Republike Slovenije je tokrat samostojni državni organ, ki opravlja določene funkcije v zvezi z varstvom družbene lastnine in v zvezi z varstvom pravic delavcev.¹⁶ Prvo vrsto nalog opravlja po pooblastilih, ki jih je imel družbeni pravobranilec samoupravljanja na podlagi zakona o lastninskem preoblikovanju podjetij,¹⁷ zakona o gospodarskih javnih službah¹⁸ in zakona o gospodarskih družbah¹⁹ ter Družbenega pravobranilca RS po drugih predpisih. Drugo vrsto nalog pa opravlja po pooblastilih, ki jih je imel družbeni pravobranilec samoupravljanja na podlagi zakona o temeljnih pravicah iz delovnega razmerja.²⁰ Družbeni pravobranilec deluje do dokončanja sodnih postopkov v zvezi z varstvom družbene lastnine, oziroma do uveljavitve novega zakona, ki bo urejal delovna razmerja. Nekoliko spremenjen je tudi člen, ki določa pogoje za imenovanje družbenega pravobranilca oziroma njegovih namestnikov.²¹ Za družbenega pravobranilca ali njegovega namestnika je lahko imenovan državljan Republike Slovenije, ki je poslovno in zdravstveno sposoben, osebnostno primeren za opravljanje funkcije, ki aktivno obvlada slovenski jezik in je diplomirani pravnik s pravniškim državnim izpitom ali pa diplomirani ekonomist in ima najmanj pet let delovnih izkušenj ter ni bil pravnomočno obsojen za kaznivo dejanje, ki se preganja po uradni dolžnosti. Za opravljanje funkcije družbenega pravobranilca, po črki zakona ni primeren, kdor se je ali se še obnaša tako, da je mogoče na podlagi njegovega ravnanja utemeljeno sklepati, da funkcije družbenega pravobranilca ne bo opravljal pošteno in vestno. Najpomembnejše pa so podrobnejše določbe zakona, ki govore o delovnem področju družbenega pravobranilca.²² Družbeni pravobranilec začne postopek za varstvo družbene lastnine in pravic delavcev na lastno pobudo ali na predlog drugih organov, fizičnih in pravnih oseb. V funkciji varovanja družbene lastnine družbeni pravobranilec preprečuje oškodovanje družbene lastnine in zahteva odpravo oškodovanja le-te; zahteva uvedbo postopka revizije;²³ z

7 Uradni list SRS, št. 21/75.

8 1. člen ZDruP.

9 2. člen ZDruP.

10 3. člen ZDruP.

11 12. člen ZDruP.

12 7. člen ZDruP.

13 8. člen ZDruP.

14 9. člen ZDruP.

15 10. člen ZDruP.

16 1. člen ZDruP.

17 Uradni list RS 55/92, 7/93, 31/93, 32/94.

18 Uradni list RS 32/93.

19 Uradni list RS 30/93, 29/94 in 82/94.

20 Uradni list RS 60/89 in 42/90.

21 3. člen ZDruP.

22 Členi 8 – 11 ZDruP.

23 48. člen Zakona o lastninskem preoblikovanju podjetij namreč določa: "Pred začetkom preoblikovanja se v podjetjih ali v od njih odvisnih ali povezanih podjetjih, ki so se v času od 1. 1. 1990 do uveljavitve tega zakona kakorkoli statusno preoblikovala, reorganizirala, brezplačno prenašala družbeni kapital ali ustanavljala in vlagala v nova podjetja ali so prenašala posamezne poslovne funkcije na druga podjetja, opravi finančni, računovodski in pravni pregled ter preverjanje zakonitosti in

vložitvijo tožbe začne postopek za razveljavitev ali ugotovitev ničnosti posameznih dejanj ali pogodb, sklenjenih v škodo družbenega kapitala, ali postopek za spremembo pogodbeno dogovorjenih velikosti deležev udeležbe pri upravljanju oziroma delitvi dobička, če ti niso določeni v skladu z velikostjo vloženi sredstev; vloži tožbo zoper odločbo o soglasju k ocenitvi vrednosti deležev družbenega kapitala, ki v javnih podjetjih in drugih podjetjih in organizacijah, ki opravljajo dejavnosti, ki se štejejo za gospodarske javne službe, postanejo lastnina republike, občine ali mesta; opravlja druga pravna dejanja v skladu z veljavnimi predpisi.

V funkciji varovanja pravic delavcev družbeni pravobranilec pri delodajalcih vloži zahtevo za začetek disciplinskega postopka; vloži ugovor zoper odločbo disciplinskega organa prve stopnje; začne postopek pred pristojnim sodiščem zoper odločbo disciplinskega organa, izdano na drugi stopnji, ter nudi varstvo pravic delavcev pri uveljavljanju posamičnih pravic iz delovnega razmerja.

Pri uresničevanju svojih nalog družbeni pravobranilec lahko zahteva, da mu pravne osebe posredujejo splošne akte in druge listine. Družbeni pravobranilec je dolžan podati ovadbo pristojnemu državnemu tožilcu zaradi uvedbe postopka zoper odgovorno osebo, če meni, da je z oškodovanjem družbene lastnine ali s kršitvijo pravic delavcev storjeno kaznivo dejanje. Državni organi in sodišča so dolžni dajati družbenemu pravobranilcu ustrezno pravno pomoč in podatke, potrebne za izvajanje njegove funkcije. Določeno je tudi, da družbeni pravobranilec Republike Slovenije deluje le do dokončanja sodnih postopkov v zvezi z varstvom družbene lastnine, oziroma do uveljavitve novega zakona, ki bo urejal delovna razmerja.

Družbeni pravobranilec Republike Slovenije ni sprejel nobenega novega akta o pisarniškem poslovanju, temveč je prevzel star način poslovanja in v zvezi s svojo novo funkcijo vpeljal vpisnik revizij, za katerega uporablja kratico R. V ta vpisnik se vpisujejo vse zadeve v zvezi z revizijo. Prav tako je bil vpeljan vpisnik D, kamor naj bi se vpisovale zadeve v zvezi z denacionalizacijo.²⁴ (V šestih mesecih je namreč mo-

pravilnosti poslovanja (v nadaljnjem besedilu: **postopek revizije**), če obstaja utemeljen sum, da je pri tem prišlo do oškodovanja družbene lastnine."

²⁴ Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o denacionalizaciji (Uradni. list RS, št. 65/98) določa v prehodnih določbah v 23. členu: Ne glede na roke, določene z zakonom, ki ureja splošni upravni postopek, je dopustno začeti postopek obnove zoper pravnomočno odločbo, izdano v postopku denacionalizacije, zoper katero ni več mogoče vložiti izrednih pravnih sredstev po zakonu, ki ureja splošni upravni postopek, v roku šestih mesecev po uveljavitvi tega zakona v primerih:

1. če je bila tujcu vrnjena nepremičnina v nasprotju z veljavnimi predpisi;
2. če je prejšnji lastnik premoženja imel pravico od tuje države zahtevati odškodnino za podržavljeno premoženje in v drugih

gel DRUP zahtevati obnovo postopka glede že končanih denacionalizacijskih postopkov. Začeta je bila le ena zadeva.) Opustil pa je vpisnik VUZ. Vpisniki, ki jih vodijo pri Družbenem pravobranilcu Republike Slovenije danes, so torej: VZ, R in SV.

Arhivsko gradivo družbenega pravobranilca samoupravljanja je bilo prevzeto leta 1991. Dokumentarno gradivo, ki je nastalo po tem datumu, bomo razdelili na dve skupini, in sicer na gradivo, ki je nastalo pred uveljavitvijo Zakona o družbenem pravobranilcu RS in po njem. Za prvi del gradiva velja staro navodilo za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva iz leta 1989, za drugi del bo izdano novo navodilo v smislu spodaj navedenih ugotovitev.

Ob preudarjanju, katero dokumentarno gradivo želimo ohraniti, da bi služilo kasnejšim znanstvenim raziskavam ali pravni varnosti, smo se ozrli nazaj na prehojeno pot Družbenega pravobranilca samoupravljanja in njegovega naslednika Družbenega pravobranilca Republike Slovenije. Kakšna je bila njegova dejanska vloga v družbi? Bil je ena poslednjih "domislic" socialistične družbene ureditve, ki je skupaj s sodišči združenega dela predstavljal zanimivo posebnost. Težko bi ugotovili, kakšni skriti motivi takratne oblasti so ga priklicali v življenje, a ob pregledovanju njegove pisne dediščine presenečeni ugotavljamo, da njegova vloga ni bila tako nepomembna in nekoristna, kot se morda zdi na prvi pogled. Preprečil je mnogo nepravilnosti pri upravljanju z družbenim premoženjem in obvaroval številne delavce pred raznovrstnimi krivicami. Dostikrat sta bila dovolj že njegovo mnenje in nasvet, da so se zadeve uredile. Prihranil je čas in delo sodiščem. Pozneje, v novi državi, se je njegova vloga zmanjšala, če ne povsem izničila. Zakon mu je sicer dal in mu še daje dokaj pomembno funkcijo, ne pa prav dosti možnosti, da bi jo lahko uspešno opravil. Prav to nam zelo nazorno sporoča dokumentarno gradivo, ki nam razkriva tudi številne primere končne usode družbenega premoženja.

Po temeljitem pregledovanju obstoječega pis-

primerih, ko je bila premoženjska pravica priznana osebi, ki po določbah tega zakona ne more biti upravičenec;

3. če v odločbi o denacionalizaciji, v nasprotju s tem zakonom, ni bila upoštevana za podržavljeno premoženje izplačana odškodnina;

4. če je bila nepravilno izdana pozitivna ugotovitvena odločba o državljanstvu.

Predlog za obnovo postopka lahko vložijo stranke v postopku, državni tožilec, državni pravobranilec in **družbeni pravobranilec**, obnovo postopka pa lahko uvede tudi organ, ki je odločbo izdal.

Predlog za obnovo postopka v pravnomočno končanih pravnih in nepravdnih zadevah, v katerih zoper izdano odločbo ni več mogoče vložiti izrednih pravnih sredstev, se lahko vloži v šestih mesecih po uveljavitvi tega zakona.

Predlog za obnovo iz prejšnjega odstavka lahko vloži oseba iz drugega odstavka tega člena.

nega gradiva in tesnem sodelovanju ter posvetovanju z ustvarjalcem menimo, da predstavljajo arhivsko gradivo vsi spisi, ki so vpisani v vpisnike VZ, VUZ, D in R. Spisi, ki se vpisujejo v vpisnik SV, ne sestavljajo arhivskega gradiva v celoti, temveč le delno. Te zadeve je treba obrati glede na pomembnost zadeve, kolikor le ta odraža temeljne funkcije družbenega pravobranilca. Med spisi SV bomo odbrali predvsem zapisnike posvetovanj in skupnih sej vseh družbenih pravobranilcev, gradivo, ki je nastalo ob sodelovanju z drugimi organi, biltene ter letna poročila o delu. Arhivsko gradivo so tudi vsi vpisniki. Prav tako so arhivsko gradivo vsi uradni zaznamki, ki so nastali po letu 1994 oziroma 1995, kolikor niso postali sestavni del spisa, dokumenti v zvezi s sodelovanjem organa z Agencijo Republike Slovenije za prestrukturiranje in privatizacijo, Slovensko razvojno družbo ter Agencijo za revidiranje lastninskega preoblikovanja podjetij; pravilniki in drugi akti družbenega pravobranilca, letna poročila Državnemu zboru ter zbirna in vsa druga poročila o odpravljanju oškodovanj družbene lastnine od 1.

julija 1993 pa do konca poročevalskega obdobja.

SUMMARY

SOCIAL CUSTODIAN OF THE REPUBLIC OF SLOVENIA: AN IMPORTANT CREATOR OF ARCHIVAL MATERIAL

As we reflected upon the selection of the documentary material that we wish to preserve for the benefit of the future scientific research community or legal certainty, we looked back at the path walked by Social custodian of rights of self-management and his legal successor Social custodian of the Republic of Slovenia. Social custodian of self-management was an institution that was introduced with the 1974 Constitution and served the purpose of defending the rights of self-management and public property. Social custodian of the rights of self-management was one of the last original institutions of the socialist system and, together with the courts of associated work, it represented an interesting particularity. Social custodian of the Republic of Slovenia completes his work with the transition to a new social order.

Alois Schaffenrath, Kapucinski samostan v Ljubljani, 1817. Kapucinski samostan na današnjem Kongresnem trgu so porušili pred kongresom svete alianse 1821 in na tem prostoru uredili trg in park. Z razstave Stara Ljubljana - mesto trgov. Narodni muzej Slovenije, Grafični kabinet